

॥ तैत्तिरीय ब्राह्मणम् ॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः ॥

प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरांतय इत्याह। रक्षसामपंहत्यै।
अग्नेर्वस्तेजिष्ठेन तेजसा निष्टपामीत्याह मेध्यत्वाय। सुचः
सम्मार्ष्टि। सुवमग्रे। पुमां समेवाभ्युः सश्यति मिथुनत्वाय। अथ
जुहूम्। अथोपभृतम्। अथ ध्रुवाम्। असौ वै जुहूः॥१॥

अन्तरिक्षमुपभृत्। पृथिवी ध्रुवा। इमे वै लोकाः सुचः। वृष्टिः
सम्मार्जनानि। वृष्टिर्वा इमाँल्लोकाननुपूर्वं कल्पयति। ते ततः कृप्ताः
समेधन्ते। समेधन्तेऽस्मा इमे लोकाः प्रजयां पशुभिः। य एवं वेद।
यदि कामयेत् वर्षुकः पर्जन्यः स्यादिति। अग्रतः सम्मृज्यात्॥२॥

वृष्टिमेव नि यच्छति। अवाचीनां ग्रा हि वृष्टिः। यदि
कामयेतावर्षुकः स्यादिति। मूलतः सम्मृज्यात्। वृष्टिमेवोद्यच्छति।
तदु वा आहुः। अग्रत एवोपरिष्ठात्सम्मृज्यात्। मूलतोऽधस्तात्।
तदनुपूर्वं कल्पते। वर्षुको भवतीति॥३॥

प्राचीमभ्याकारम्। अग्रैरन्तरतः। एवमिव ह्यन्नमद्यते।
अथो अग्राद्वा ओषधीनामूर्जं प्रजा उपजीवन्ति। ऊर्ज
एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ। अधस्तात्प्राचीम्। दण्डमुत्तमतः। मूलेन मूलं

प्रतिष्ठित्यै। तस्मादरत्नौ प्राञ्च्युपरिष्टाल्लोमानि। प्रत्यञ्च्यधस्तात्॥४॥

सुगृह्येषा। प्राणो वै सुवः। जुहूर्दक्षिणो हस्तः। उपभृत्सुव्यः।
आत्मा ध्रुवा। अन्नं सम्मार्जनानि। मुखतो वै प्राणोऽपानो भूत्वा।
आत्मानमन्नं प्रविश्य। बाह्यतस्तनुवः शुभयति। तस्मात्सुवमेवाग्रे
सम्मार्ष्टि। मुखतो हि प्राणोऽपानो भूत्वा। आत्मानमन्नमाविशति।
तौ प्राणापानौ। अव्यर्धुकः प्राणापानाभ्यां भवति। य एवं वेद॥५॥
जुहूर्मृज्याद्भवतीति प्रत्यञ्च्यधस्तान्मार्ष्टि पञ्च च॥ [१]

दिवः शिल्पमवततम्। पृथिव्याः ककुभिं श्रितम्। तेन वयः
सहस्रवल्शेन। सपत्नं नाशयामसि स्वाहेति सुखसम्मार्जनान्यग्नौ
प्र हरति। आपो वै दर्भाः। रूपमेवैषामेतन्महिमानं व्याचष्टे।
अनुष्टुभर्चा। आनुष्टुभः प्रजापतिः। प्राजापत्यो वेदः। वेदस्याग्रं
सुखसम्मार्जनानि॥६॥

स्वेनैवैनानि छन्दसा। स्वयां देवतया समर्धयति। अथो
ऋग्वाव योषां। दर्भो वृषां। तन्मिथुनम्। मिथुनमेवास्य तद्यज्ञे
करोति प्रजननाय। प्रजायते प्रजयां पशुभिर्यजमानः। तान्येके
वृथैवापांस्यन्ति। तत्तथा न कार्यम्। आरब्धस्य यज्ञियस्य कर्मणः
सर्विदोहः॥७॥

यद्यैनानि पशवोऽभि तिष्ठेयुः। न तत्पशुभ्यः कम्।
अद्विमार्जयित्वोत्करे न्यस्येत्। यद्वै यज्ञियस्य कर्मणो-

ऽन्यत्राऽऽहुतीभ्यः सन्तिष्ठते। उत्करो वाव तस्य प्रतिष्ठा। एतां
हि तस्मै प्रतिष्ठां देवाः समभरन्। यदद्विर्मार्जयति। तेन शान्तम्।
यदुत्करो न्यस्यति। प्रतिष्ठामेवैनानि तद्रमयति॥८॥

प्रति तिष्ठति प्रजया पशुभिर्यजमानः। अथो स्तम्बस्य
वा एतद्रूपम्। यथ्सुख्सम्मार्जनानि। स्तम्बशो वा ओषधयः।
तासां जरत्कक्षे पशवो न रमन्ते। अप्रियो ह्येषां जरत्कक्षः।
यावदप्रियो ह वै जरत्कक्षः पशूनाम्। तावदप्रियः पशूनां
भवति। यस्यैतान्यन्यत्राग्नेर्दधति। नवदाव्यासु वा ओषधीषु पशवो
रमन्ते॥९॥

नवदावो ह्येषां प्रियः। यावत्प्रियो ह वै नवदावः
पशूनाम्। तावत्प्रियः पशूनां भवति। यस्यैतान्यग्नौ प्रहरन्ति।
तस्मादेतान्यग्नावेव प्रहरेत्। यत्रस्मिन्थ्सम्मृज्यात्। पशूनां धृत्यै।
यो भूतानामधिपतिः। रुद्रस्तन्तिचरो वृषा। पशूनस्माकं मा
हिंसीः। एतदस्तु हुतं तव स्वाहेत्यग्निसम्मार्जनान्यग्नौ प्रहरति।
एषा वा एतेषां योनिः। एषा प्रतिष्ठा। स्वामेवैनानि योनिम्। स्वां
प्रतिष्ठां गमयति। प्रति तिष्ठति प्रजया पशुभिर्यजमानः॥१०॥
वेदस्याग्रं सुख्सम्मार्जनानि विदोहो गमयति पशवो रमन्ते हिंसीः षट्
च॥

[२]

अयज्ञो वा एषः। योऽप्लीकः। न प्रजाः प्रजायेरन्।

पत्यन्वास्ते। यज्ञमेवाकः। प्रजानां प्रजननाय। यत्तिष्ठन्ती
सन्नह्येत। प्रियं ज्ञातिः रुन्ध्यात्। आसीना सन्नह्यते। आसीना
ह्येषा वीर्यं करोति॥११॥

यत्पश्चात्प्राच्यन्वासीत। अनया समदन्दधीत। देवानां पत्न्या
समदन्दधीत। देशादक्षिणत उदीच्यन्वास्ते। आत्मनो गोपीथाय।
आशासाना सौमनसमित्याह। मेध्यामेवैनां केवलीं कृत्वा। आशिषा
समर्धयति। अग्नेरनुव्रता भूत्वा सन्नह्ये सुकृताय कमित्याह। एतद्वै
पत्न्यै व्रतोपनयनम्॥१२॥

तेनैवैनां व्रतमुपनयति। तस्मादाहुः। यश्चैवं वेद यश्च न।
योक्त्रमेव युते। यमन्वास्ते। तस्यामुष्मिल्लोके भवतीति योक्त्रेण।
यद्योक्त्रम्। स योगः। यदास्ते। स क्षेमः॥१३॥

योगक्षेमस्य क्लृप्त्यै। युक्तं क्रियाता आशीः कामे युज्याता
इति। आशिषः समृद्धौ। ग्रन्थिं ग्रंथ्राति। आशिष एवास्यां परि
गृह्णाति। पुमान् वै ग्रन्थिः। स्त्री पत्नी। तन्मिथुनम्। मिथुनमेवास्य
तद्यज्ञे करोति प्रजननाय। प्र जायते प्रजया पशुभिर्यजमानः॥१४॥

अथो अर्धो वा एष आत्मनः। यत्पत्नी। यज्ञस्य धृत्या
अशिथिलं भावाय। सुप्रजसस्त्वा वयः सुपत्नीरुपं सेदिमेत्याह।
यज्ञमेव तन्मिथुनीकरोति। ऊनेऽतिरिक्तं धीयाता इति प्रजात्यै।
महीनां पयोऽस्योषधीनां रस इत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं

व्याचष्टे। तस्य तेऽक्षीयमाणस्य निर्वपामि देवयज्याया इत्याह।
आमेवैतामा शास्ते॥१५॥

करोति व्रतोपनयनं क्षेमो यजमानः शास्ते॥—————[३]

घृतं च वै मधुं च प्रजापतिरासीत्। यतो मध्वासीत्। ततः
प्रजा असृजत। तस्मान्मधुषि प्रजननमिवास्ति। तस्मान्मधुषा न
प्रचरन्ति। यातयाम् हि। आज्येन प्रचरन्ति। यज्ञो वा आज्यम्।
यज्ञेनैव यज्ञं प्रचरन्त्ययातयामत्वाय। पत्यवैक्षते॥१६॥

मिथुनत्वाय प्रजात्यै। यद्वै पत्नी यज्ञस्य करोति। मिथुनं
तत्। अथो पत्न्या एवैष यज्ञस्यान्वारम्भोऽनवच्छित्यै। अमेध्यं
वा एतत्करोति। यत्पत्यवेक्षते। गार्हपत्येऽधि श्रयति मेध्यत्वाय।
आहवनीयमभ्युद्ववति। यज्ञस्य सन्तत्यै। तेजोऽसि तेजोऽनु
प्रेहीत्याह॥१७॥

तेजो वा अग्निः। तेज आज्यम्। तेजसैव तेजः
समर्धयति। अग्निस्ते तेजो मा विनैदित्याहाहिंसायै।
स्फ्यस्य वर्त्मन्त्सादयति। यज्ञस्य सन्तत्यै। अग्नेर्जिह्वाऽसि
सुभूर्देवानामित्याह। यथायजुरेवैतत्। धाम्नेधाम्ने देवेभ्यो यजुषेयजुषे
भवेत्याह। आमेवैतामा शास्ते॥१८॥

तद्वा अतः पवित्राभ्यामेवोत्पुनाति। यजमानो वा आज्यम्।
प्राणापानौ पवित्रौ। यजमान एव प्राणापानौ दधाति। पुनराहारम्।
एवमिव हि प्राणापानौ सञ्चरतः। शुक्रमसि ज्योतिरसि तेजो-

ऽसीत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे। त्रिर्यजुषा। त्रयं इमे
लोकाः॥१९॥

एषां लोकानामास्यै। त्रिः। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय।
अथाऽऽज्यवतीभ्यामुपः। रूपमेवासांमेतद्वर्णं दधाति। अपि वा
उताऽऽहुः। यथा ह वै योषां सुवर्णं९ हिरण्यं पेशलं बिभ्रती
रूपाण्यास्ते। एवमेता एतर्हीति। आपो वै सर्वा देवताः॥२०॥

एषा हि विश्वेषां देवानां तनूः। यदाज्यम्। तत्रोभयोर्मामा९सा।
जामि स्यात्। यद्यजुषाऽऽज्यं यजुषाऽप उत्पुनीयात्। छन्दसाऽप
उत्पुनात्यजामित्वाय। अथो मिथुनत्वाय। सावित्रियर्चा।
सवितृप्रसूतं मे कर्मासदिति। सवितृप्रसूतमेवास्य कर्म भवति।
पृच्छो गायत्रिया त्रिष्वमृद्धत्वाय। अद्विरेवौषधीः सं नयति।
ओषधीभिः पशून्। पशुभिर्यजमानम्। शुक्रं त्वा शुक्रायां
ज्योतिस्त्वा ज्योतिष्यर्चिस्त्वाऽर्चिषीत्याह सर्वत्वाय। पर्याप्त्या
अनन्तरायाय॥२१॥

ईक्षत आह शास्ते लोका देवता भवति षट् च॥—————[४]

देवासुराः संयन्ता आसन्। स एतमिन्द्र आज्यस्यावकाशम-
पश्यत्। तेनावैक्षत। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। य एवं
विद्वानाज्यमवेक्षते। भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति।
ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यदाज्येनान्यानि हवीः९ष्यभिघारयति॥२२॥

अथ केनाऽऽज्यमिति। सत्येनेति ब्रूयात्। चक्षुर्वै सत्यम्।
सत्येनैवैनदभि धारयति। ईश्वरो वा एषोऽन्धो भवितोः। यश्चक्षुषा-
ऽऽज्यमवेक्षते। निमील्यावेक्षेत। दाधारात्मश्चक्षुः। अभ्याज्यं
धारयति। आज्यं गृह्णाति॥२३॥

छन्दांसि वा आज्यम्। छन्दांस्येव प्रीणाति। चतुर्जुहां
गृह्णाति। चतुष्पादः पशवः। पशून्नेवाव रुन्धे। अष्टावुपभृति।
अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्रः प्राणः। प्राणमेव पशुषु दधाति।
चतुर्ध्रुवायाम्॥२४॥

चतुष्पादः पशवः। पशुष्वेवोपरिष्ठात्प्रति तिष्ठति।
यजमानदेवत्या वै जुहूः। भ्रातृव्यदेवत्योपभृत्। चतुर्जुहां गृह्णन्भूयो
गृह्णीयात्। अष्टावुपभृति गृह्णन्कनीयः। यजमानायैव भ्रातृव्यमुपस्तिं
करोति। गौर्वै सुचः। चतुर्जुहां गृह्णाति। तस्माच्चतुष्पदी॥२५॥

अष्टावुपभृति। तस्मादष्टाशफा। चतुर्ध्रुवायाम्। तस्माच्चतुः
स्तना। गामेव तथ्संस्करोति। साऽस्मै संस्कृतेषमूर्जं दुहे।
यज्जुहां गृह्णाति। प्रयाजेभ्यस्तत्। यदुपभृति। प्रयाजानूयाजेभ्यस्तत्।
सर्वस्मै वा एतद्यज्ञाय गृह्यते। यद्ध्रुवायामाज्यम्॥२६॥

अभिधारयति गृह्णाति ध्रुवायां चतुष्पदी प्रयाजानूयाजेभ्यस्तद्वे च॥—[५]

आपो देवीरग्रेषुवो अग्रेषुव इत्याह। रूपमेवासांमेतन्महि-
मानं व्याचष्टे। अग्रं इमं यज्ञं नयताग्रे यज्ञपतिमित्याह। अग्रं

ए॒व य॒ज्ञं न॑यन्ति। अ॒ग्रे य॒ज्ञप॑तिम्। यु॒ष्मानिन्द्रो॑ऽवृणीत वृ॒त्रतूर्ये॑
यू॒यमिन्द्र॑मवृणीध्वं वृ॒त्रतूर्य॑ इत्या॒ह। वृ॒त्रं ह॑ ह॒निष्य॑न्निन्द्र॒ आपो॑
व॒व्रे। आपो॑ हे॒न्द्रं व॒व्रिरे। सं॒ज्ञामे॒वासा॑मे॒तत्सामा॑नं॒ व्याच॑ष्टे। प्रोक्षि॑ताः
स्थे॒त्याह॥२७॥

तेनाऽऽपः प्रोक्षिताः। अ॒ग्निर्दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑त। कृ॒ष्णो रू॒पं
कृ॒त्वा। स व॒न॒स्पती॑न्प्रावि॑शत्। कृ॒ष्णोऽस्या॑खरे॒ष्ठोऽग्नये॑ त्वा
स्वाहे॒त्याह॥ अ॒ग्नय॑ ए॒वैनं॑ जुष्टं करोति। अथो॑ अ॒ग्नेरे॒व मे॒धम॑व
रु॒न्धे। वेदि॑रसि ब॒र्हिषे॑ त्वा स्वाहे॒त्याह॥ प्र॒जा वै ब॒र्हिः। पृ॒थि॒वी
वेदिः॥२८॥

प्र॒जा ए॒व पृ॒थि॒व्यां प्र॑तिष्ठापयति। ब॒र्हि॒रसि॑ सु॒ग॒भ्यस्त्वा
स्वाहे॒त्याह॥ प्र॒जा वै ब॒र्हिः। यज॑मानः सु॒चः। यज॑मानमे॒व
प्र॒जासु॑ प्र॑तिष्ठापयति। दि॒वे त्वा॒न्तरि॑क्षाय त्वा पृ॒थि॒व्यै त्वेति॑
ब॒र्हि॒रासा॑द्य प्रोक्षति। ए॒भ्य ए॒वैन॑ल्लो॒केभ्यः॑ प्रोक्षति। अथ॒ ततः॑
स॒ह सु॒चा पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यञ्च॑ ग्र॒न्थिं प्र॑त्युक्षति। प्र॒जा वै ब॒र्हिः। यथा॒
सू॒त्यै का॒ल आपः॑ पु॒रस्ता॑द्यन्ति॥२९॥

ता॒दृगे॒व तत्। स्व॒धा पि॒तृभ्य॑ इत्या॒ह। स्व॒धाका॑रो हि
पि॒तृणा॑म्। ऊ॒र्ध्वं ब॒र्हिष॑द्भ्य इति॒ दक्षि॑णायै श्रोणे॒रोत्तर॑स्यै
नि॒नय॑ति सन्त॑त्यै। मा॒सा वै पि॒तरो॑ ब॒र्हिष॑दः। मा॒साने॒व प्री॑णाति।
मा॒सा वा ओष॑धी॒र्वर्ध॑यन्ति। मा॒साः प॑चन्ति॒ समृ॑द्ध्यै। अ॒न॑ति॒स्कन्द॑न्

ह पर्जन्यो वर्षति। यत्रैतदेवं क्रियते॥३०॥

ऊर्जा पृथिवीं गच्छतेत्याह। पृथिव्यामेवोर्जं दधाति। तस्मात्पृथिव्या ऊर्जा भुञ्जते। ग्रन्थिं वि स्त्रसयति। प्रजनयत्येव तत्। ऊर्ध्वं प्राञ्चमुद्गूढं प्रत्यञ्चमा यच्छति। तस्मात्प्राचीन् रेतो धीयते। प्रतीचीः प्रजा जायन्ते। विष्णोः स्तूपोऽसीत्याह। यज्ञो वै विष्णुः॥३१॥

यज्ञस्य धृत्यै। पुरस्तात्प्रस्तरं गृह्णाति। मुख्यमेवैनं करोति। इयन्तं गृह्णाति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मितम्। इयन्तं गृह्णाति। यज्ञपुरुषा सम्मितम्। इयन्तं गृह्णाति। एतावद्वै पुरुषे वीर्यम्। वीर्यसम्मितम्॥३२॥

अपरिमितं गृह्णाति। अपरिमितस्यावरुद्धौ। तस्मिन्पवित्रे अपि सृजति। यजमानो वै प्रस्तरः। प्राणापानौ पवित्रौ। यजमान एव प्राणापानौ दधाति। ऊर्णाम्रदसं त्वा स्तृणामीत्याह। यथायजुरेवैतत्। स्वासस्थं देवेभ्य इत्याह। देवेभ्य एवैनंस्वासस्थं करोति॥३३॥

बर्हिः स्तृणाति। प्रजा वै बर्हिः। पृथिवी वेदिः। प्रजा एव पृथिव्यां प्रतिष्ठापयति। अनतिदृश्नं स्तृणाति। प्रजयैवैनं पशुभिरनतिदृश्नं करोति। धारयन्प्रस्तरं परिधीन्परि दधाति। यजमानो वै प्रस्तरः। यजमान एव तथस्वयं परिधीन्परि दधाति।

गन्धर्वोऽसि विश्वावसुरित्याह॥३४॥

विश्वमेवायुर्यजमाने दधाति। इन्द्रस्य बाहुरसि दक्षिण
इत्याह। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। मित्रावरुणौ त्वोत्तरतः
परिधत्तामित्याह। प्राणापानौ मित्रावरुणौ। प्राणापानावेवास्मिन्द-
धाति। सूर्यस्त्वा पुरस्तात् पात्वित्याह। रक्षसामपंहत्यै।
कस्याश्चिदभिषस्त्या इत्याह। अपरिमितादेवैनं पाति॥३५॥

वीतिहोत्रं त्वा कव इत्याह। अग्निमेव होत्रेण समर्धयति।
द्युमन्तः५ समिधीमहीत्याह समिद्धौ। अग्ने बृहन्तमध्वर इत्याह
वृद्धौ। विशो यन्त्रे स्थ इत्याह। विशां यत्यै। उदीचीनाग्रे
नि दधाति प्रतिष्ठित्यै। वसूनाः५ रुद्राणामादित्यानाः५ सदसि
सीदेत्याह। देवतानामेव सदाने प्रस्तरः५ सादयति। जुहूरसि
घृताची नाम्नेत्याह॥३६॥

असौ वै जुहूः। अन्तरिक्षमुपभृत्। पृथिवी ध्रुवा। तासामेतदेव
प्रियं नाम। यद्घृताचीति। यद्घृताचीत्याह। प्रियेणैवैना नाम्नां
सादयति। एता असदन्धसुकृतस्य लोक इत्याह। सत्यं वै सुकृतस्य
लोकः। सत्य एवैनाः सुकृतस्य लोके सादयति। ता विष्णो
पाहीत्याह। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञस्य धृत्यै। पाहि यज्ञं पाहि
यज्ञपतिं पाहि मां यज्ञनियमित्याह। यज्ञाय यजमानायाऽऽत्मनै।
तेभ्य एवाऽऽशिषमाशास्तेऽनात्यै॥३७॥

स्थेत्याह पृथिवी वेदिर्यन्ति क्रियते वीणुर्वीर्यसम्मितं करोत्याह पाति नाम्नेत्याह

लोके सादयति षट् च॥ _____ [६]

अ॒ग्निना॒ वै हो॒त्रा॑। दे॒वा असु॑रान॒भ्य॑भवन्। अ॒ग्नये॑
समि॒ध्यमा॑ना॒यानु॑ब्रूहीत्या॑ह॒ भ्रात॑र॒व्याऽभि॑भूत्यै। एक॑वि॒ंशति॑-
मि॒ध्मदा॑रूणि॒ भवन्ति॑। एक॑वि॒ंशो वै पुरु॑षः। पुरु॑ष॒स्याऽऽस्यै॑।
पञ्च॑दशे॒ध्मदा॑रूण्य॒भ्या द॑धाति। पञ्च॑दश॒ वा अ॑र्धमा॒सस्य॑ रात्र॒यः।
अ॒र्धमा॑स॒शः संव॑त्सर॒ औप्य॑ते। त्री॒न्प॑रि॒धीन्प॑रि॒ दधा॑ति॥३८॥

ऊ॒र्ध्वे स॒मिधा॑वा द॑धाति। अ॒नूया॒जेभ्यः॑ स॒मिध॑मति॒ शिनष्टि॑।
षट्त्स॑म्पद्यन्ते। ष॒ड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒व प्री॑णाति। वे॒देनो॑प॒ वाज॑यति।
प्रा॒जाप॑त्यो वै वे॒दः। प्रा॒जाप॑त्यः प्रा॒णः। यज॑मान॒ आह॑व॒नीयः॑।
यज॑मान॒ एव॑ प्रा॒णं द॑धाति॥३९॥

त्रि॒रुप॑ वाजयति। त्रयो॒ वै प्रा॒णाः। प्रा॒णाने॒वास्मि॑न्दधाति।
वे॒देनो॑प॒यत्य॑ सु॒वेण॑ प्रा॒जाप॑त्यमा॒घार॑मा घा॒रय॑ति। य॒ज्ञो वै प्र॒जा-
प॑तिः। य॒ज्ञमे॒व प्र॒जाप॑तिं मुख॒त आर॑भते। अथो॑ प्र॒जाप॑तिः सर्वा॑
दे॒वताः॑। सर्वा॑ ए॒व दे॒वताः॑ प्रीणाति। अ॒ग्निम॑ग्नी॒त्रिस्त्रिः॑ सं मृ॒द्धीत्या॑ह॒।
त्र्या॑वृद्धि॒ यज्ञः॑॥४०॥

अथो॒ रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै। प॒रिधी॑न्त्सं मा॑र्ष्टि। पु॒नात्ये॒वैनान्॑। त्रिस्त्रिः॑
सं मा॑र्ष्टि। त्र्या॑वृद्धि॒ यज्ञः॑। अथो॑ मे॒ध्यत्वा॑य। अथो॑ ए॒ते वै दे॒वाश्वाः॑।
दे॒वाश्वा॑ने॒व तत्सं॑ मा॑र्ष्टि। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै। आसी॑नो-
ऽन्य॑मा॒घार॑मा घा॒रय॑ति॥४१॥

तिष्ठन्नन्यम्। यथाऽनौ वा रथं वा युज्यात्। एवमेव तदध्वर्युर्यज्ञं
युनक्ति। सुवर्गस्य लोकस्याभ्यूढौ। वहन्त्येनं ग्राम्याः पशवः। य
एवं वेद। भुवनमसि वि प्रथस्वेत्याह। यज्ञो वै भुवनम्। यज्ञ एव
यजमानं प्रजयां पशुभिः प्रथयति। अग्ने यष्टरिदं नम इत्याह॥४२॥

अग्निर्वै देवानां यष्टा। य एव देवानां यष्टा। तस्मा एव
नमस्करोति। जुह्वेद्यग्निस्त्वा ह्वयति देवयज्याया उपभृदेहि
देवस्त्वा सविता ह्वयति देवयज्याया इत्याह। आग्नेयी वै जुहूः।
सवित्र्युपभृत्। ताभ्यामेवैने प्रसूत आदत्ते। अग्नाविष्णू मा वामव
क्रमिषमित्याह। अग्निः पुरस्तात्। विष्णुर्यज्ञः पश्चात्॥४३॥

ताभ्यामेव प्रतिप्रोच्यात्या क्रामति। विजिहाथां मा मा
सन्ताप्तमित्याहाहिः सायै। लोकं मे लोककृतौ कृणुतमित्याह।
आमेवैतामा शास्ते। विष्णोः स्थानमसीत्याह। यज्ञो वै विष्णुः।
एतत्खलु वै देवानामपराजितमायतनम्। यद्यज्ञः। देवानामेवापरा-
जित आयतने तिष्ठति। इत इन्द्रो अकृणोद्वीर्याणीत्याह॥४४॥

इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। समारभ्योर्ध्वो अध्वरो
दिविस्पृशमित्याह वृद्धौ। आघारमाघार्यमाणमनु समारभ्य।
एतस्मिन्काले देवाः सुवर्गं लोकमायन्। साक्षादेव यजमानः सुवर्गं
लोकमेति। अथो समृद्धेनैव यज्ञेन यजमानः सुवर्गं लोकमेति।
अहुतो यज्ञो यज्ञपतेरित्याहानार्त्यै। इन्द्रावान्ध्रस्वाहेत्याह।
इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। बृहद्वा इत्याह॥४५॥

सुवर्गो वै लोको बृहद्भाः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।
 यजमानदेवत्या वै जुहूः। भ्रातृव्यदेवत्योपभृत्। प्राण आधारः।
 यत्संस्पर्शयेत्। भ्रातृव्येऽस्य प्राणं दध्यात्। असंस्पर्शयन्नत्या
 क्रामति। यजमान एव प्राणं दधाति। पाहि मांऽग्ने दुश्चरितादा मा
 सुचरिते भजेत्याह॥४६॥

अग्निर्वाव पवित्रम्। वृजिनमनृतं दुश्चरितम्। ऋजुकर्म
 सत्यं सुचरितम्। अग्निरेवैनं वृजिनादनृताद्दुश्चरितात्पाति।
 ऋजुकर्मे सत्ये सुचरिते भजति। तस्मादेवमा शास्ते। आत्मनो
 गोपीथाय। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यदाधारः। आत्मा ध्रुवा॥४७॥

आधारमाधार्य ध्रुवां समनक्ति। आत्मन्नेव यज्ञस्य शिरः
 प्रति दधाति। द्विः समनक्ति। द्वौ हि प्राणापानौ। तदाहुः। त्रिरेव
 समञ्ज्यात्। त्रिधातु हि शिर इति। शिर इवैतद्यज्ञस्य। अथो त्रयो
 वै प्राणाः। प्राणानेवास्मिन्दधाति। मुखस्य शिरोऽसि सञ्ज्योतिषा
 ज्योतिरङ्गामित्याह। ज्योतिरेवास्मा उपरिष्ठादधाति। सुवर्गस्य
 लोकस्यानुख्यात्यै॥४८॥

परिदधाति प्राणं दधाति हि यज्ञो धारयति नम इत्याह पश्चाद्वीर्याणीत्याह
 भा इत्याह भजेत्याह ध्रुवेवास्मिन्दधाति त्रीणि च॥ [७]

धिष्ण्या वा एते न्युप्यन्ते। यद्वह्ना। यद्वोता। यदध्वर्युः।
 यदग्नीत्। यद्यजमानः। तान् यदन्तरेयात्। यजमानस्य प्राणान्त्सङ्क-

रषेत्। प्रमायुंकः स्यात्। पुरोडाशमपगृह्य सञ्चरत्यध्वर्युः॥४९॥

यजमानायैव तल्लोकः शिषति। नास्य प्राणान्धसङ्कर्षति। न प्रमायुंको भवति। पुरस्तात् प्रत्यङ्मासीनः। इडाया इडामा दधाति। हस्त्याः होत्रे। पशवो वा इडा। पशवः पुरुषः। पशुष्वेव पशून्प्रतिष्ठापयति। इडायै वा एषा प्रजातिः॥५०॥

तां प्रजातिं यजमानोऽनु प्र जायते। द्विरङ्गुलावनक्ति पर्वणोः। द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै। सकृदुप स्तृणाति। द्विरा दधाति। सकृदभि धारयति। चतुः सम्पद्यते। चत्वारि वै पशोः प्रतिष्ठानानि। यावानेव पशुः। तमुपह्वयते॥५१॥

मुखमिव प्रत्युपह्वयेत। सम्मुखानेव पशूनुप ह्वयते। पशवो वा इडा। तस्मात्साऽन्वारभ्या। अध्वर्युणा च यजमानेन च। उपहूतः पशुमानसानीत्याह। उप ह्येनौ ह्वयते होता। इडायै देवतानामुपह्वे। उपहूतः पशुमान्भवति। य एवं वेद॥५२॥

यां वै हस्त्यामिडामादधाति। वाचः सा भागधेयम्। यामुपह्वयते। प्राणानाः सा। वाचं चैव प्राणाश्चाव रुन्धे। अथ वा एतर्ह्युपहृतायामिडायाम्। पुरोडाशस्यैव बर्हिषदो मीमासा। यजमानं देवा अब्रुवन्। हविर्नो निर्वपेति। नाहमभागो निर्वपस्यामीत्यब्रवीत्॥५३॥

न मयाऽभागयाऽनुवक्ष्यथेति वागब्रवीत्। नाहमभागा

पुरोनुवाक्या भविष्यामीति पुरोनुवाक्या। नाहमभागा याज्या भविष्यामीति याज्या। न मयाऽभागेन वषट्कारिष्येति वषट्कारः। यद्यजमानभागं निधाय पुरोडाशं बर्हिषदं करोति। तानेव तद्वागिनः करोति। चतुर्धा करोति। चतस्रो दिशः। दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठति। बर्हिषदं करोति॥५४॥

यजमानो वै पुरोडाशः। प्रजा बर्हिः। यजमानमेव प्रजासु प्रतिष्ठापयति। तस्मादस्त्राऽन्याः प्रजाः प्रतितिष्ठन्ति। मा९-सेनान्याः। अथो खल्वाहुः। दक्षिणा वा एता हविर्यज्ञस्यान्तर्वेद्यं रुध्यन्ते। यत्पुरोडाशं बर्हिषदं करोतीति। चतुर्धा करोति। चत्वारो ह्येते हविर्यज्ञस्य त्विजः॥५५॥

ब्रह्मा होताऽध्वर्युरग्नीत्। तमभि मृशेत्। इदं ब्रह्मणः। इदं होतुः। इदमध्वर्योः। इदमग्नीध इति। यथैवादः सौम्येऽध्वरे। आदेशमृत्विग्भ्यो दक्षिणा नीयन्ते। तादृगेव तत्। अग्नीधे प्रथमाया दधाति॥५६॥

अग्निमुखा हृद्धिः। अग्निमुखामेवर्द्धिं यजमान ऋध्नोति। सकृदुपस्तीर्य द्विरादधत्। उपस्तीर्य द्विरभि घारयति। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। वेदेन ब्रह्मणं ब्रह्मभागं परिहरति। प्राजापत्यो वै वेदः। प्राजापत्यो ब्रह्मा॥५७॥

सविता यज्ञस्य प्रसूत्यै। अथ काममन्येन। ततो

होत्रे। मध्यं वा एतद्यज्ञस्य। यद्धोता। मध्यत एव यज्ञं
प्रीणाति। अथाध्वर्यवे। प्रतिष्ठा वा एषा यज्ञस्य। यदध्वर्युः।
तस्माद्धविर्यज्ञस्यैतामेवाऽऽवृतमनु॥५८॥

अन्या दक्षिणा नीयन्ते। यज्ञस्य प्रतिष्ठित्यै। अग्निमग्नीथ्सकृत्सं-
कृत्सं मृङ्गीत्याह। पराडिव ह्येतर्हि यज्ञः। इषिता दैव्या होतार
इत्याह। इषितः हि कर्म क्रियते। भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः
सूक्तवाकाय सूक्ता ब्रूहीत्याह। आमेवैतामा शास्ते। स्वगा दैव्या
होतृभ्य इत्याह। यज्ञमेव तथस्वगा करोति। स्वस्तिर्मानुषेभ्य
इत्याह। आमेवैतामा शास्ते। शं योर्ब्रूहीत्याह। शंयुमेव बार्हस्पत्यं
भागधेयेन समर्धयति॥५९॥

चरत्यध्वर्युः प्रजातिर्ह्वयते वेदांब्रवीद्वरहिषदं करोत्यृत्विजो दधाति ब्रह्मा-
ऽनुकरोति चत्वारि च॥ [८]

अथ सुचावनुष्टुग्भ्यां वाजवतीभ्यां व्यूहति। प्रतिष्ठा वा
अनुष्टुक्। अन्नं वाजः प्रतिष्ठित्यै। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ। प्राचीं
जुहूमूहति। जातानेव भ्रातृव्यान्प्रणुदते। प्रतीचीमुपभृतम्।
जनिष्यमाणानेव प्रतिनुदते। सविषूच एवापोह्यं सपत्नान्
यजमानः। अस्मिँल्लोके प्रति तिष्ठति॥६०॥

द्वाभ्याम्। द्विप्रतिष्ठो हि। वसुभ्यस्त्वा रुद्रेभ्यस्त्वा-
ऽऽदित्येभ्यस्त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्। सुक्षु प्रस्तरमनक्ति। इमे
वै लोकाः सुचः। यजमानः प्रस्तरः। यजमानमेव तेजसाऽनक्ति।

त्रेधाऽनक्ति। त्रयं इमे लोकाः॥६१॥

एभ्य एवैनं लोकेभ्योऽनक्ति। अभिपूर्वमनक्ति। अभिपूर्वमेव
यजमानं तेजसाऽनक्ति। अक्तं रिहाणा इत्याह। तेजो वा
आज्यम्। यजमानः प्रस्तरः। यजमानमेव तेजसाऽनक्ति। वियन्तु
वय इत्याह। वयं एवैनं कृत्वा। सुवर्गं लोकं गमयति॥६२॥

प्रजां योनिं मा निर्मृक्षमित्याह। प्रजायै गोपीथाय।
आप्यायन्तामाप ओषधय इत्याह। आप एवौषधीरा प्याययति।
मरुतां पृषतयः स्थेत्याह। मरुतो वै वृष्ट्या ईशते। वृष्टिमेवाव
रुन्धे। दिवं गच्छ ततो नो वृष्टिमेरयेत्याह। वृष्टिर्वै द्यौः। वृष्टिमेवाव
रुन्धे॥६३॥

यावद्वा अध्वर्युः प्रस्तरं प्रहरति। तावदस्यायुर्मियते। आयुष्पा
अग्नेऽस्यायुर्मे पाहीत्याह। आयुरेवाऽऽत्मन्धत्ते। यावद्वा अध्वर्युः
प्रस्तरं प्रहरति। तावदस्य चक्षुर्मियते। चक्षुष्पा अग्नेऽसि चक्षुर्मे
पाहीत्याह। चक्षुरेवाऽऽत्मन्धत्ते। ध्रुवाऽसीत्याह। प्रतिष्ठित्यै। यं
परिधिं पर्यधत्था इत्याह॥६४॥

यथायजुरेवैतत्। अग्ने देव पणिभिर्वीयमाण इत्याह।
अग्नय एवैनं जुष्टं करोति। तन्त एतमनु जोषं भरामीत्याह।
सजातानेवास्मा अनुकान्करोति। नेदेष त्वदपचेतयाता
इत्याहानुख्यात्यै। यज्ञस्य पाथ उप समितमित्याह।

भूमानमेवोपैति। परिधीन्प्र हरति। यज्ञस्य समिष्ट्यै॥६५॥

सुचौ सं प्रस्नावयति। यदेव तत्र क्रूरम्। तत्तेन शमयति।
जुह्वामुपभृतम्। यजमानदेवत्या वै जुहूः। भ्रातृव्यदेवत्योपभृत।
यजमानायैव भ्रातृव्यमुपस्तिं करोति। सꣳस्नावभागाः स्थेत्याह।
वसवो वै रुद्रा आदित्याः सꣳस्नावभागाः। तेषां तद्भागधेयम्॥६६॥

तानेव तेन प्रीणाति। वैश्वदेव्यर्चा। एते हि विश्वे देवाः।
त्रिष्टुग्भवति। इन्द्रियं वै त्रिष्टुक्। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति।
अग्नेर्वामपन्नगृहस्य सदसि सादयामीत्याह। इयं वा अग्निरपन्नगृहः।
अस्या एवैने सद्ने सादयति। सुम्नाय सुम्निनी सुम्ने मां
धत्तमित्याह॥६७॥

प्रजा वै पशवः सुम्नम्। प्रजामेव पशूनात्मन्धत्ते। धुरि
धुर्यौ पातमित्याह। जायापत्योर्गोपीथाय। अग्नेऽदब्धायो-
ऽशीततनो इत्याह। यथायजुरेवैतत्। पाहि माऽद्य दिवः पाहि
प्रसित्यै पाहि दुरिष्ट्यै पाहि दुरद्वन्यै पाहि दुश्चरितादित्याह।
आमेवैतामा शास्ते। अविषन्नः पितुं कृणु सुषदा योनिꣳ
स्वाहेतीध्मसंवृश्चनान्यन्वाहार्यपचनेऽभ्याधाय फलीकरणहोमं
जुहोति। अतिरिक्तानि वा इध्मसं वृश्चनानि॥६८॥

अतिरिक्ताः फलीकरणाः। अतिरिक्तमाज्योच्छेषणम्।
अतिरिक्त एवातिरिक्तं दधाति। अथो अतिरिक्तेनैवातिरिक्त-
माप्त्वाऽव रुन्धे। वेदिर्देवेभ्यो निलायत। तां वेदेनान्वविन्दन्।

वेदेन वेदिं विविदुः पृथिवीम्। सा पप्रथे पृथिवी पार्थिवानि।
गर्भं बिभर्ति भुवनेष्वन्तः। ततो यज्ञो जायते विश्वदानिरिति
पुरस्तात्स्तम्बयजुषो वेदेन वेदिं सम्मार्ष्ट्यनुवित्यै॥६९॥

अथो यद्वेदश्च वेदिश्च भवतः। मिथुनत्वाय प्रजात्यै। प्रजापतेर्वा
एतानि श्मश्रूणि। यद्वेदः। पत्न्या उपस्थ आस्यति। मिथुनमेव
करोति। विन्दते प्रजाम्। वेदः होताऽऽहवनीयाऽऽस्तृणन्नेति।
यज्ञमेव तत्सन्तनोत्योत्तरस्मादर्धमासात्। तः सन्ततमुत्तरेऽर्धमास
आलभते॥७०॥

तं कालेकाल आगते यजते। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। स त्वा
अध्वर्युः स्यात्। यो यतो यज्ञं प्रयुङ्के। तदेनं प्रतिष्ठापयतीति। वाताद्वा
अध्वर्युर्यज्ञं प्रयुङ्के। देवा गातुविदो गातुं वित्वा गातुमितेत्याह।
यत एव यज्ञं प्रयुङ्के। तदेनं प्रतिष्ठापयति। प्रति तिष्ठति प्रजयां
पशुभिर्यजमानः॥७१॥

तिष्ठतीमे लोका गमयति द्यौर्वृष्टिमेवाव रुन्धे पर्यधत्था इत्याह समिष्ट्यै
भागधेयन्धत्तमित्याह वा इध्मसं वृश्चनान्यनुवित्यै लभते यजमानः॥—[९]

यो वा अयथादेवतं यज्ञमुपचरति। आ देवताभ्यो
वृश्च्यते। पापीयान्भवति। यो यथादेवतम्। न देवताभ्य
आवृश्च्यते। वसीयान्भवति। वारुणो वै पाशः। इमं विष्यामि
वरुणस्य पाशमित्याह। वरुणपाशादेवैनां मुञ्चति। सवितृप्रसूतो
यथादेवतम्॥७२॥

न देवताभ्य आवृश्च्यते। वसीयान्भवति। धातुश्च योनौ
 सुकृतस्य लोक इत्याह। अग्निर्वै धाता। पुण्यं कर्म सुकृतस्य
 लोकः। अग्निरेवैनं धाता। पुण्ये कर्मणि सुकृतस्य लोके दधाति।
 स्योनं मे सह पत्या करोमीत्याह। आत्मनश्च यजमानस्य चानात्यै
 सन्त्वाय। समायुषा सं प्रजयेत्याह॥७३॥

आमेवैतामा शास्ते पूर्णपात्रे। अन्ततोऽनुष्टुभा। चतुष्पद्वा
 एतच्छन्दः प्रतिष्ठितं पत्न्यै पूर्णपात्रे भवति। अस्मिँल्लोके प्रति
 तिष्ठानीति। अस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति। अथो वाग्वा अनुष्टुक्।
 वाङ्मिथुनम्। आपो रेतः प्रजननम्। एतस्माद्वै मिथुनाद्विद्योतमानः
 स्तनयन्वर्षति। रेतः सिञ्चन्॥७४॥

प्रजाः प्रजनयन्। यद्वै यज्ञस्य ब्रह्मणा युज्यते। ब्रह्मणा वै
 तस्य विमोकः। अद्भिः शान्तिः। विमुक्तं वा एतर्हि योक्त्रं ब्रह्मणा।
 आदायैनत्पत्नीं सहाप उपगृहीते शान्त्यै। अञ्जलौ पूर्णपात्रमा
 नयति। रेत एवास्यां प्रजां दधाति। प्रजया हि मनुष्यः पूर्णः।
 मुखं वि मृष्टे। अवभृथस्यैव रूपं कृत्वोत्तिष्ठति॥७५॥

सवितृप्रसूतो यथादेवतं प्रजयेत्याह सिञ्चन्मृष्ट एकं च॥—————[१०]

परिवेषो वा एष वनस्पतीनाम्। यदुपवेषः। य एवं वेद। विन्दते
 परिवेषारम्। तमुत्करे। यं देवा मनुष्येषु। उपवेषमधारयन्। ये
 अस्मदपं चेतसः। तानस्मभ्यमिहा कुरु। उपवेषोपं विद्धि नः॥७६॥

प्रजां पुष्टिमथो धनम्। द्विपदो नृश्वतुष्पदः। ध्रुवाननप-
गान्कुर्विति पुरस्तात्प्रत्यञ्चमुप गूहति। तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यञ्चः शूद्रा
अवस्यन्ति। स्थविमत उपगूहति। अप्रतिवादिन एवैनान्कुरुते।
धृष्टिर्वा उपवेषः। शुचर्तो वज्रो ब्रह्मणा सशितः। योपवेषे शुक्।
साऽमुमृच्छतु यं द्विष्म इति॥७७॥

अथास्मै नाम गृह्य प्रहरति। निरमुन्नुद ओकसः। सपत्नो यः
पृतन्यति। निर्बाध्यैन हविषा। इन्द्र एणं पराशरीत्। इहि तिस्रः
परावतः। इहि पञ्च जनाः अति। इहि तिस्रोऽति रोचनायावत्।
सूर्यो असद्विवि। परमान्त्वा परावतम्॥७८॥

इन्द्रो नयतु वृत्रहा। यतो न पुनरायसि। शश्वतीभ्यः
समाभ्य इति। त्रिवृद्धा एष वज्रो ब्रह्मणा सशितः। शुचैवैनं
विध्वा। एभ्यो लोकेभ्यो निर्णुद्य। वज्रेण ब्रह्मणा स्तृणुते।
हृतोऽसाववधिष्मामुमित्याह स्तृत्यै। यं द्विष्यात्तं ध्यायेत्।
शुचैवैनमर्पयति॥७९॥

प्रत्युष्टं दिवः शिल्पमयंजो घृतं च देवासुराः स एतमिन्द्र आपो देवीरग्निना धिष्णिंया अथ स्रुचौ
यो वा अयंथादेवतं परिवेषो वा एकादश॥११॥

प्रत्युष्टमयंज एषा हि विश्वेषां देवानामूर्जा पृथिवीमथो रक्षसान्तां प्रजातिं द्वाभ्यां तं कालेकाले नवससतिः॥७९॥
प्रत्युष्टमर्पयति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके तृतीयः
प्रपाठकः समाप्तः॥

This PDF was downloaded from <http://stotrasamhita.github.io>.

GitHub: <http://stotrasamhita.github.io> | <http://github.com/stotrasamhita>

Credits: <http://stotrasamhita.github.io/about/>
